

УДК 352.07

DOI: <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2024-8-157-164>**Ющук Роман,***аспірант Інституту адміністрування,
державного управління та професійного
розвитку Національного університету
«Львівська політехніка»***Yushchuk Roman,***postgraduate student, postgraduate student at
the Institute of Public Administration,
Governance and Professional Development at
Lviv Polytechnic National University*ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-0169-6198>✉ advokat463@ukr.net**ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ ПАРТИСИПАЦІЇ
В МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ****DEVELOPMENT TENDENCIES OF ORGANIZATIONAL FORMS PARTICIPATION
IN LOCAL SELF-GOVERNMENT**

Анотація. У статті проаналізовано сучасний стан та основні тенденції розвитку організаційних форм партисипації в місцевому самоврядуванні. Зокрема, здійснено аналіз таких організаційних форм як місцевого референдуму, загальних зборів громадян, громадських слухань, внесення місцевої ініціативи на розгляд органу місцевого самоврядування, ініціювання створення органів самоорганізації населення.

Розкрито міжнародні тенденції розвитку як партисипації, так і її форм реалізації через принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень, резолюції Комітету з прав людини ООН, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Наведено узагальнену та представлена матриця громадської участі у європейській сучасній практиці публічного управління у процесі прийняття рішень за участі різних форм, зокрема, це надання інформації, консультування, діалог і активна участь, як визначено в Кодексі кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень. Представлено чотири рівні участі – від найнижчого до найвищого ступеню залучення, до яких відносяться: інформація, консультація, діалог та партнерство.

Окреслено деякі проблеми партисипації на сучасному етапі розвитку місцевого самоврядування, серед яких є відсутність реалізації форм безпосередньої участі громади в управлінні місцевими справами, що гальмується низкою труднощів: відсутністю процесуальних норм, обмеженістю місцевих бюджетів і пасивністю жителів територіальних громад.

Ключові слова: місцеве самоврядування, територіальна громада, децентралізація, місцевий розвиток, компетенція, партисипація, місцевий референдум, механізми участі, місцеві ініціативи.

Abstract. The article analyzes the current state and main trends in the development of organizational forms of participation in local self-government. In particular, an analysis of such organizational forms as a local referendum, a general meeting of citizens, public hearings, the introduction of a local initiative for consideration by a local self-government body, and the initiation of the creation of self-organization bodies of the population with the aim of

International trends in the development of both participation and its forms of implementation are revealed through the principles of public participation in the process of making political decisions, resolutions of the UN Human Rights Committee, the International Covenant on Civil and Political Rights. A generalized and presented matrix of public participation in the European modern practice of public administration in the decision-making process with participation of various forms, in particular, provision of information, consultation, dialogue and active participation, as defined in the Code of Best Practices of

Public Participation in the Decision-Making Process, is given. Four levels of participation are represented – from the lowest to the highest degree of involvement, which include: information, consultation, dialogue and partnership.

Some problems of participation at the current stage of development of local self-government are indicated, among them the lack of implementation of forms of direct participation of the community in the management of local affairs, which is hindered by a number of difficulties: the lack of procedural norms, the limitation of local budgets and the passivity of residents of territorial communities.

Key words: local self-government, territorial community, decentralization, local development, competence, participation, referendum, participation mechanisms, local initiatives.

Постановка проблеми. На сьогодні у науці та практиці публічного управління, зокрема і місцевого самоврядування гостро стоять такі питання як: співвідношення представницької та партисипативної демократії у місцевому самоврядуванні; компетенційний баланс у реформах децентралізації влад; реалізація принципів відкритості та прозорості у діяльності органів публічної влади тощо. Вивчення розвитку організаційних форм партисипації в місцевому самоврядуванні потребує ґрунтованого аналізу інструментів партисипації, їх нормативного та ресурсного забезпечення, вивчення зарубіжного досвіду та можливостей його імплементації у вітчизняну практику місцевого самоврядування та ін.

З метою підготовки плану заходів на 2025–2026 рр. з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 рр., затвердженої Указом Президента України 27.09.2021 р. № 487 [1] визначено такі організаційні питання, які потребують вирішення:

- забезпечення ефективних процедур громадської участі у формуванні та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення;
- створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку інститутів громадянського суспільства;
- стимулювання участі інститутів громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України;
- створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти партисипації в місцевому самоврядуванні вивчало у своїх працях чимало вітчизняних та іноземних науковців, таких як І. Абрам'юк, Г. Боднар, А. Васіна, Ю. Дзюбенко, І. Забокницький, М. Коваленко, В. Ковальчук, К. Мануїлова, В. Нестерович, А. Пехник, М. Ставнійчук, М. Требіна.

Мета статті – дослідження основних тенденцій розвитку організаційних форм партисипації в місцевому самоврядуванні з врахуванням міжнародних практик та глобальних трансформацій публічного управління загалом.

Виклад основного матеріалу. Партисипативні практики набувають більшого поширення на тлі розвитку громадського суспільства та децентралізації в Україні. Правову основу для їх реалізації закладено різними міжнародними нормами, які часто не врегульовані, не співвідносяться між собою, потребують стандартизації термінів та понять, імплементацій до правових норм різних країн (рис.1).

Глобальні рухи, зокрема за останні десятиріччя, вказують на тенденції уніфікації норм, понять, процедур, правил тощо. Так, Резолюція Комітету з прав людини ООН щодо рівної участі в політичних та державних справах 2014 р. наголошує на критичній важливості рівної та ефективної участі в політичних та державних справах з метою демократичного врядування. У наступній Резолюції

щодо рівної участі в політичних та державних справах, прийнятій 2015 р., Комітет з прав людини ООН відзначає появу нових форм участі та закликає держави забезпечити повноцінну, ефективну та рівну участь всіх громадян у політичних та державних справах: «h.) Вивчення нових форм участі та можливостей, пов'язаних із появою нових інформаційно-комунікаційних технологій та соціальних мереж як засобу для поліпшення та розширення, як в онлайн-, так і в офлайн-режимі, можливостей здійснення права на участь в державних справах, а також інших прав, що безпосередньо підтримують та уможливають його». Право на участь, або ж її важливість було наголошено в інших документах Комітету з прав людини ООН. Наприклад, Резолюція про захист правозахисників, прийнята 2013 р. визнає цінність роботи правозахисників, зокрема моніторингу чинного законодавства, а також внесення пропозицій щодо законопроектів. У ній держави також закликають до створення сприятливих умов для діяльності правозахисників.

Нормативно-правовий акт	Базова норма (витяги)
Загальна декларація прав людини: ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text	Стаття 21 1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. 2. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні. 3. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні проводитися при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування.
Конституція України Конституція, Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text	Стаття 5. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Стаття 140. Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.
Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text	Стаття 25. Кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, згаданої в статті 2, і без необґрунтованих обмежень право і можливість: а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців; с) допускатися в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби.

Рис. 1. Правова основа партисипацій у місцевому управлінні.

У Керівних принципах щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень [2] наведено трактування поняття «громадська участь» як залучення окремих громадян, НУО і громадянського суспільства в цілому у процес прийняття рішень органами публічної влади. Громадська участь у прийнятті політичних рішень відрізняється від політичної діяльності в розумінні співпраці з політичними партіями, а від лобіювання – відношенням до ділових інтересів. У такому аспекті виникає необхідність окреслення суб'єкта участі, визначення його статусу, компетенцій та можливості їх реалізації.

Громадська участь має гарантуватися належними, структурованими та прозорими засобами, зокрема, де це потрібно, правовими чи нормативними

заходами, до яких можуть належати обробка запитів на компенсацію чи відшкодування у випадку недотримання. Будь-які обмеження щодо участі мають чітко визначатися цими нормами та відповідати Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також відповідній практиці Європейського суду з прав людини.

У європейській сучасній практиці публічного управління громадська участь у процесі прийняття рішень може мати різні форми, зокрема, це надання інформації, консультування, діалог і активна участь, як визначено в Кодексі кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень. Існують чотири рівні участі (рис. 2) – від найнижчого до найвищого ступеню залучення. До них відносяться: інформація, консультація, діалог та партнерство. Вони можуть застосовуватися на будь-якому етапі процесу прийняття рішень, але вони часто особливо актуальні в певні моменти цього процесу.

Партнерство	Робоча група або комітет	Спільне складання проекту	Спільне прийняття рішення	Стратегічне партнерство	Робоча група або комітет	Робоча група або комітет
Діалог	Слухання та публічні форуми Форуми громадян та майбутні наради Контакт з ключовим представником урядових органів	Слухання та групи питань і відповідей Семинари експертів Багатосторонні комітети і консультативні органи	Відкрите пленарне засідання чи засідання комітетів	Семинари з управління потенціалом Тренінгові семинари	Робоча група або комітет	Семинари та дискусійні форуми
Консультація	Петиції Консультації в режимі онлайн та за допомогою інших технічних засобів	Слухання та групи питань і відповідей Семинари експертів Багатосторонні комітети і консультативні органи	Відкрите пленарне засідання чи засідання комітетів	Заходи, конференції, форуми та семинари	Механізми зворотнього зв'язку	Конференції або наради Он-лайн консультації
Інформація	Простий та відкритий доступ до інформації Дослідження Проведення кампаній та лобювання Веб-сайт ключових документів	Відкритий та безкоштовний доступ до політичної документації Веб-сайт ключових документів Проведення кампаній та лобювання Веб-мовлення Внесок досліджень	Проведення кампаній та лобювання	Відкритий доступ до інформації Веб-сайт для доступу до інформації Розсилка на електронну пошту «Питання-відповіді» Публічно об'явлені тендерні процедури	Відкритий доступ до інформації Збір фактів Оцінка Наукові дослідження	Відкритий доступ до інформації
Рівні залучення						
Етапи процесу прийняття політичних рішень	Встановлення порядку денного	Складання проекту	Прийняття рішення	Здійснення	Моніторинг	Повторне формулювання

Рис.2. Матриця участі громадськості

Джерело: [3].

Правове вітчизняне поле на сьогодні визначає декілька форм партисипації у місцевому самоврядуванні. Так, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4] гарантує право членів територіальної громади впливати на процес прийняття рішень на місцевому рівні у формах місцевого референдуму, загальних зборів громадян, громадських слухань, внесення місцевої ініціативи на розгляд органу місцевого самоврядування, ініціювання створення органів самоорганізації населення.

Однією з зазначених організаційних форм є місцевий референдум, який є формою вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення. Порядок призначення та проведення місцевого референдуму, а також перелік питань, що вирішуються виключно референдумом, визначаються законом про референдуми. Та справа в тому, що проєкт Закону про місцевий референдум від 19.05.2021 р. [5] станом на сьогодні опрацьовується у профільному комітеті. У ньому визначено, що місцевий референдум є формою самостійного вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого голосування. Пропонується, що суб'єктами ініціювання місцевого референдуму можуть бути: 1) щонайменше

10 відсотків виборців, виборчі адреси яких відносяться до території відповідної територіальної громади станом на останній день місяця, що передував місяцю, в якому розпочинається збір підписів на підтримку ініціативи; 2) сільська, селищна, міська рада; 3) сільський, селищний, міський голова. Розділи законопроекту встановлюють організаційно-правову основу проведення місцевих референдумів, серед них:

- ініціювання та призначення місцевого референдуму;
- фінансове і матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення місцевого референдуму;
- гарантії діяльності суб'єктів процесу місцевого референдуму, спостерігачів;
- комісії з місцевого референдуму;
- інформаційне забезпечення місцевого референдуму;
- агітація щодо ініціативи виборців, агітація місцевого референдуму;
- голосування та встановлення результатів місцевого референдуму;
- правові наслідки місцевого референдуму;
- оскарження порушень законодавства про місцевий референдум.

Іншою організаційною формою здійснення партисипації є загальні збори громадян за місцем проживання, що забезпечують їх безпосередню участь у вирішенні питань місцевого значення. Рішення загальних зборів громадян враховуються органами місцевого самоврядування в їх діяльності. Порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання визначається законом та статутом територіальної громади. Ініціативною партисипацією є місцеві ініціативи, адже члени територіальної громади мають право ініціювати розгляд у раді (в порядку місцевої ініціативи) будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування. Порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради визначається представницьким органом місцевого самоврядування або статутом територіальної громади з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [6].

Місцева ініціатива, внесена на розгляд ради у встановленому порядку, підлягає обов'язковому розгляду на відкритому засіданні ради за участю членів ініціативної групи з питань місцевої ініціативи. Рішення ради, прийняте з питання, внесеного на її розгляд шляхом місцевої ініціативи, обнародується в порядку, встановленому представницьким органом місцевого самоврядування або статутом територіальної громади.

Територіальна громада має право проводити громадські слухання – зустрічатися з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких члени територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування.

Позитивним є те, що пропозиції, які вносяться за результатами громадських слухань, підлягають обов'язковому розгляду органами місцевого самоврядування. Порядок організації громадських слухань визначається статутом територіальної громади. Іншою формою партисипації є самоорганізація населення з можливістю більшої участі. Сільські, селищні, міські, районні в місті (у разі їх створення) ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна. Правовий статус, порядок організації та діяльності органів самоорганізації населення за місцем проживання визначаються законом.

Не врегульованим залишається питання співвідношень суб'єктності. Так, у Законі України «Про місцеве самоврядування» у розділі «Організаційно-правова основа місцевого самоврядування» законодавець закріпив ось такі глави розділу:

- Глава 1. Повноваження сільських, селищних, міських рад.
- Глава 2. Повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад.
- Глава 3. Сільський, селищний, міський голова.
- Глава 4. Повноваження районних і обласних рад.
- Глава 5. Порядок формування, організація роботи органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Як бачимо, у законі відсутні змістові, процедурні, організаційні основи здійснення самоврядування задекларованими у ст. 5 суб'єктами, а саме безпосередньо територіальною громадою та органами самоорганізації населення. Хоча за нормою діючого законодавства первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень вважається саме територіальна громада села, селища, міста. На рис. 3 подано співвідношення організаційно-правових засад здійснення місцевого самоврядування суб'єктами системи місцевого самоврядування.

Розділ II ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВА ОСНОВА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ	Стаття 5. Система місцевого самоврядування
Глава 1. Повноваження сільських, селищних, міських рад. Глава 2. Повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад. Глава 3. Сільський, селищний, міський голова. Глава 4. Повноваження районних і обласних рад. Глава 5. Порядок формування, організація роботи органів та посадових осіб місцевого самоврядування.	1. Система місцевого самоврядування включає: <ul style="list-style-type: none"> ▪ територіальну громаду; ▪ сільську, селищну, міську раду; ▪ сільського, селищного, міського голову; ▪ виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; ▪ <i>{Абзац шостий частини першої статті 5 виключено на підставі Закону № 1638-IX від 14.07.2021}</i> ▪ <i>{Абзац сьомий частини першої статті 5 виключено на підставі Закону № 805-IX від 16.07.2020}</i> ▪ районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; ▪ <i>{У частину першу статті 5 включено абзац сьомий згідно із Законом № 1009-IX від 17.11.2020}</i> ▪ органи самоорганізації населення.

Рис.3. Співвідношення організаційно-правових засад здійснення місцевого самоврядування суб'єктами системи місцевого самоврядування у Законі України «Про місцеве самоврядування».

Сучасні онлайн-форми громадської участі все більше заповнюють простір управління у сфері місцевого самоврядування, хоча й мають ще певні недоліки. До прикладу, недостатня технічна підготовка посадових осіб (та/або спричиненого різними мотивами небажання використовувати такі технології), а також: порівняно невеликий досвід практиків партисипації в модеруванні онлайн зустрічей, динаміка яких значно відрізняється від тих, що відбуваються особисто; виключення з цифрових процесів деяких жителів, переважно у менших населених пунктах та людей похилого віку; «недружність» деяких додатків (наприклад, складний інтерфейс, відсутність української мови, обмежені можливості семінарської роботи чи поглибленого обговорення); труднощі в донесенні до мешканців інформації про нові форми участі. Такі платформи як Zoom, ClickMeeting, Google Meet та ін., що використовуються для відеоконференцій, а також чати, стріми чи робочі групи в соціальних мережах –

це все інструменти, які раніше були невідомі, деякі про них лише чули, ще дехто використовував їх епізодично, проте тепер вони стали важливою частиною набору інструментів багатьох адміністрацій та громадських організацій [7; 8].

Висновки. У статті здійснено дослідження основних тенденцій розвитку організаційних форм партисипації в місцевому самоврядуванні з врахуванням міжнародних практик та глобальних трансформацій публічного управління. Проблемою на сучасному етапі розвитку місцевого самоврядування є відсутність реалізації форм безпосередньої участі громади в управлінні місцевими справами, що гальмується низкою труднощів: відсутністю процесуальних норм, обмеженістю місцевих бюджетів і пасивністю жителів територіальних громад. Тому цілком логічно, що подальшим напрямком цього розвитку буде перехід в онлайн-формат, до якого поступово звикають як громадяни, так і місцева влада. На користь розвитку цифрової партисипації перед офлайн-методами свідчать такі її переваги, як безпечність, безбар'єрність та доступність для маломобільних груп населення або зайнятих громадян, зручність систематизації та обробки даних, а також миттєвий зворотний зв'язок. Перспективи розвитку партисипації будуть націлені на забезпечення ефективних процедур громадської участі у формуванні та реалізації державної політики та вирішенні питань місцевого значення. У нормативному та концептуальному аспекті важливості не втратить питання створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку інститутів громадянського суспільства. Тому перспективним буде розвиток стимулювання участі інститутів громадянського суспільства як в місцевому самоврядуванні, так і в публічному управлінні загалом, зокрема щодо розвитку партисипативної демократії та управління в Україні в післявоєнний час.

Список використаних джерел:

1. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки: Указ Президента України №487/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193/> (дата звернення: 12.01.2024).
2. Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень, Прийнято Комітетом міністрів 27 вересня 2017 р. на 1295-му засіданні заступників міністрів. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-on-civil-participation-in-political-decision-making/168076e135> (дата звернення: 12.01.2024).
3. Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень / CONF/PLE(2009)CODE1. Ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи на засіданні 1 жовтня 2009 р. URL: www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_rekomehdation/kodeks-krasch-practik.pdf (дата звернення: 12.01.2024).
4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.01.2024).
5. Проект Закону про місцевий референдум від 19.05.2021 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71942 (дата звернення: 12.01.2024).
6. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 р. №1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text> (дата звернення: 12.01.2024).
7. Слободян Р. Міжнародний досвід запровадження партиципаторного бюджету на загальнонаціональному рівні та на рівні штатів / Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України / листопад 2017. URL: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2015/11/21.11.2017_partycypatoryj-bjudzhet.pdf (дата звернення: 12.01.2024).

8. Кравченко М.В., Колесніченко О.М. Особливості партисипації в умовах пандемії. *Право та державне управління*. 2021. № 2. URL: www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2021/37.pdf (дата звернення: 12.01.2024).

References:

1. Pro Natsionalnu stratehiiu spriannya rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021 – 2026 roky : Ukaz Prezydenta Ukrainy №487/2021 [On the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021-2026: Decree of the President of Ukraine № 487/2021]. www.president.gov.ua. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193/> [in Ukrainian].
2. Kerivni pryntsypy shchodo hromadskoi uchasti u protsesi pryiniattia politychnykh rishen, Pryiniato Komitetom ministriv 27 veresnia 2017 roku na 1295-mu zasidanni zastupnykiv ministriv [Guidelines for public participation in the process of political decision-making, Adopted by the Committee of Ministers from September 27 2017 at the 1295th meeting of deputy ministers]. *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/guidelines-on-civil-participation-in-political-decision-making/168076e135> [in Ukrainian].
3. Kodeks kraschchykh praktyk uchasti hromadskosti u protsesi pryiniattia rishen (2009. Ukhvalenyi Konferentsiieiu mizhnarodnykh neuriadovykh orhanizatsii Rady Yevropy na zasidanni 1 zhovtnia 2009 roku [Code of best practices for public participation in the decision-making process / CONF/PLE(2009)CODE1. Adopted by the Conference of International Non-Governmental Organizations of the Council of Europe at its meeting from October 1 2009]. www.kmu.gov.ua. Retrieved from www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_rekomehdation/kodeks-krasch-praktik.pdf [in Ukrainian].
4. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR [On local self-government in Ukraine: Law of Ukraine from May 21 1997, № 280/97-VR]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. Proekt Zakonu pro mistsevyi referendum vid 19.05.2021 [Draft Law on Local Referendum from May 19 2021]. w1.c1.rada.gov.ua. Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71942 [in Ukrainian].
6. Pro zasady derzhavnoi rehuliatornoj polityky u sferi hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 11.09.2003 №1160-IV [On the principles of state regulatory policy in the field of economic activity: Law of Ukraine from September 11 2003, №1160-IV]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text> [in Ukrainian].
7. Slobodian, R. (2017). Mizhnarodnyi dosvid zaprovadzhennia partytsypatornoho biudzhetu na zahalnonatsionalnomu rivni ta na rivni shtativ [International experience of introducing participatory budgeting at the national and state level]. *Ofis z finansovoho ta ekonomichnoho analizu u Verkhovnij Radii Ukrainy – Office of Financial and Economic Analysis in the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2015/11/21.11.2017_partytsypatornyj-bjudzhet.pdf [in Ukrainian].
8. Kravchenko, M.V. & Kolesnichenko, O.M. (2021). Osoblyvosti partysypatsii v umovakh pandemii [Peculiarities of participation in the conditions of a pandemic]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and public administration*, 2. Retrieved from: www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2021/37.pdf [in Ukrainian].

Подано до редакції 20.02.24 р.

Прийнято до друку 21.03.24 р.